

Ana Bunk

KALKOVI NJEMAČKOGA PODRIJETLA U ČEŠKOM JEZIKU

Ana Bunk, *Filozofski fakultet, Zagreb, izvorni znanstveni članak*

UDK 811.162.3'373.45:811.112.2

Kontakt među govornicima njemačkoga i češkoga i njihovim jezicima odvija se stoljećima. Na temelju te povezanosti razvio se u češkom jeziku niz elemenata (germanizama) koji svjedoče o dugotrajnoj vezi na povijesnom, političkom i ostalim područjima. Na osobit način o utjecajima njemačkoga (kao jezika nekoć dominante kulture) svjedoče uz posuđenice i leksički kalkovi, kojima su se u češki jezik prenijeli njemački tvorbeni modeli i sadržaji. Takav transfer moguć je jedino ako mu prethodi dvojezičnost i najčešće je rezultat purističkog nastojanja da se strani termini osvijeste u vlastitome jeziku, ili da se vlastiti jezik obrani od utjecaja stranog. U članku se donosi kratko tumačenje kalkiranja na njemačko-češkome primjeru, pregled čeških purističkih tendencija, tipologija leksičkih kalkova i njihova tematska rasprostranjenost u češkom leksiku te zaključno nekoliko primjera kalkova u gramatičkom sustavu češkoga jezika.

Ključne riječi: njemački jezik; češki jezik; doslovni i djelomični kalk; polukalk; germanizam; purizam; termin

1. Uvod

Položaj čeških zemalja u središtu Europe, na križanju trgovačkih, ratnih pa i misionarskih putova od samih je početaka pogodovao miješanju i primanju utjecaja nečeških i neslavenskih govornika i zajednica. Nakon staroslavenske faze koja je započela djelovanjem braće Ćirila i Metoda u 9. stoljeću, taj je prostor posve uklopljen u zapadni, rimski kršćanski civilizacijski krug, s kojim je izmjenjivao poticaje materijalne i duhovne prirode (Sesar 1996: 6).

Zemljopisna, a kasnije i politička blizina i snaga susjeda odredile su da češki prostor stoljećima, od ranoga srednjeg vijeka sve do novije povijesti, bude pod germanskim odnosno njemačkim utjecajem – putem intenzivnog jezičnog i kulturnog dodira te u borbi za vlastiti, slavenski i češki identitet (Šlosar 2001: 149, 152).

Češko-njemački dodiri započeli su već slavensko-germanskim kontaktima u 6. stoljeću, nastavili se utjecajem Franačke države i Bavarske koje su slale svoje misionare u slavenske krajeve, kolonizacijom Češke, Moravske i Šlezije u 13. stoljeću (Šlosar, isto), te posebno višestoljetnom vladavinom Habsburga. S obzirom na dugotrajnu povezanost slavenskoga svijeta s habsburškom državom i kulturni utjecaj Beča, ne iznenađuje povezanost tih dvaju naroda.

Intenzitet i polivalentnost češko-njemačkih veza kroz povijest najbolje su dokumentirane i ocrtane u jeziku, u germanizmima, jezičnim elementima njemačkoga jezika koji su preneseni u jezik primalac. Pod germanizmima u kontekstu ovoga rada podrazumijevam posuđenice i kalkove. U kalkove se pak ubrajaju prevedenice i semantičke posuđenice (Muljačić 1968: 8). Za razliku od kalkova, posuđenice su eksplicitniji i prepoznatljiviji vid jezičnoga utjecaja na jezik primalac (npr. *brýle* < *Brille*). Iako nisu izričita tema rada, ne mogu se mimoći jer su produkt sličnih jezičnih procesa.

Kod kalkova se pak novi sadržaj prima iz drugog jezika, dok se izraz uzima iz vlastitog inventara (Turk 2001: 643). Takav je primjer: njem. *Löwenanteil* – češ. *lví podíl* – hrv. *lavlji dio*. Sva tri oblika imaju jednako značenje, znače velik, golem dio, i jednako tako sva tri oblika koriste pojam *lav* kako bi se izrazila veličina ili količina.

U ovome ću se radu detaljnije baviti leksičkim kalkovima kao specifičnim oblikom jezičnog transfera na primjeru njemačko-češke jezične situacije, prikazat ću njihovu tipologiju te područja u kojima se pojavljuju ili su se pojavljivali u češkom jeziku. Kao jezični fenomen kalkovi su produkt sociolingvističkih procesa, a u tom su kontekstu važni i pojmovi dvojezičnosti, odnosa prema europeizmima te purizma, što je osobito važno za češki jezik. Od kalkova u gramatičkome sustavu navest ću tek nekoliko aktualnih primjera.

2. Kalkiranje s njemačkoga jezika

Iako se njemački jezični utjecaj u češkome očitovao i ranije, kalkiranje kao svjesna intervencija i posredovanje između dvaju jezika započinje u 14. stoljeću, kad češki doživljava svojevrzni procvat. On je najočitiji na području leksika; zbog potrebe da se svaki pojam imenuje češkim nazivom, pribjegavalo se kalkiranju prema latinskom predlošku, dok su se njemačke riječi jednostavno preuzimale u izvornom obliku i prilagođavale domaćem jezičnom sustavu (Sesar 1996: 15, 20, 21). Radi neutralizacije njemačkoga jezičnog utjecaja i stvaranja češkoga književnoga jezika u razdoblju humanizma i reformacije (do početka 17. stoljeća) u češkome se pojavljuje veći broj kalkova njemačkoga podrijetla, npr.

držeti koho zač < *jemanden für etwas halten*

přeháněti < *übertreiben*

lehkomyslný < *leichtsinnig* (Havránek 1965: 16).

U razdoblju protureformacije odvija se nov prodor germanizama (i latinizama) u češki jezik. Kako je razvoj leksika (ponajprije u doba narodnoga preporoda), a ujedno i cjelokupni razvoj češkoga jezika povezan s kalkiranjem, uloga kalkiranja u češkom jeziku od 17. do početka 20. stoljeća bit će ocrtana u poglavlju o purizmu.

3. Kalkiranje u češkom jeziku

3.1. Jezične razine na kojima je došlo do utjecaja njemačkoga jezika

Utjecaj njemačkoga jezika na češki vidljiv je na mnogim jezičnim razinama. Ipak, nije na svim razinama jednako jasan i nedvojbjen. Jezični se fenomeni mogu pratiti i djelomice rekonstruirati, no među znanstvenicima često vladaju različita mišljenja. Najosporavaniji je utjecaj na fonološkoj razini. Ne može se npr. sa sigurnošću utvrditi jesu li iz staročeškoga (polovica 12. – 15. st.) glasovi *ł* i *y* nestali pod utjecajem njemačkoga i je li do staročeške diftongizacije *y* – *ej* i *ú* – *ou* došlo pod utjecajem novovisokonjemačke diftongizacije (Trost 1965: 23).

I na ostalim razinama – morfološkoj, sintaktičkoj, leksičkoj i frazeološkoj – postoje različite pretpostavke, dvojbe i teorije, no vjerojatno je leksička razina najbolje proučena pa neslaganja nisu tako ekstremna. Sve su te razine jezika važne jer se kalkovi na njima javljaju. Osnovni je uvjet za nastanak i zajednička osobina svih tipova kalka analitičnost jezičnoga znaka: naime, ono što se ne može analizirati, ne može se ni kalkirati (Muljačić 1968: 15). Njemački je imao ulogu davatelja vlastitog izraza kao uzorka za kalkiranje, ali i ulogu posrednika u kalkiranju iz klasičnih jezika (latinskoga i grčkoga) i općenito europeizama (Turk 2003: 326), koje ćemo obraditi zasebno.

3.2. Definicija kalka, Dvojezičnost

Kalkovi su inojezični utjecaji koji nastaju preuzimanjem stranih tvorbenih modela, stranih sadržaja ili kombinacija sadržaja (Muljačić 1968: 15).

Budući da kalkiranje predstavlja veći napor i pokazuje veću originalnost nego jednostavno posuđivanje (Turk 2005: 273), uvjet za nastanak kalkova je poznavanje jezika iz kojeg se kalkira. To znači da se proces kalkiranja odvija u zajednici u kojoj je govornicima barem u nekim razvojnim stadijima jezika omogućen jednako intenzivan pristup obama jezicima, što vrijedi za mnoge češke povijesne epohe (snaga njemačkoga jezika na dvoru Přemyslovića i Luksemburgovaca, u doba germanizacije u 17. i 18. stoljeću, u vrijeme Habsburške monarhije). Dvojezičnost je najprije vladala na vrhu feudalnoga društva, a kasnije se proširila i u gradovima. I ponovni uspon češkoga jezika u doba preporoda odvijao se u prilikama izrazite dvojezičnosti, koja međutim nije uvijek značila jednako znanje obaju jezika (Trost 1965: 23, 25).

3.3. Motivi za kalkiranje

Kalkiranje je najčešće motivirano brigom za vlastiti jezik tj. nastojanjima da se za pojmovne inovacije iznađe vlastiti izraz, te prirodnom težnjom da se europska kulturna i jezična baština osvijesti u vlastitoj kulturi (takav je primjer znanstveno nazivlje koje se u mnogim zemljama koristi paralelno uz internacionalno, Turk 2005: 273). Takav slučaj vrijedi za razdoblja kulturnog i gospodarskog razvoja. No kalkiranje se spominje i u potpuno drukčijem kontekstu, u okviru određenih faza razvoja jezika u kojima je bilo kakva referenca na strani utjecaj bila apriorno negativna (Turk, Sesar, rkp.). Načelno je riječ o odbijanju bilo kakvih stranih jezičnih elemenata, u prvome je planu obrana vlastitog identiteta kroz jezik. Ta konstatacija vrijedi posebno za jedan stadij razvoja češkoga jezika. Sveukupnost različitih, počesto nekritičnih, nastojanja oko autonomnosti vlastitoga jezika naziva se (jezični) purizam.

3.4. Češki jezični purizam

Tijekom povijesti razvijale su se različite teorije o autentičnosti, čistoći i autonomnosti jezika, koje su se uvijek oslanjale i na ideološko-političke čimbenike. Te su se teorije temeljile na brizi o vlastitom jeziku, no ponekad su u praksi djelovale invazivno i s otporom prema njemačkome jeziku kao jeziku čiji je nositelj kultura moćnika i vladara.

Purizmom se ponekad smatra i opća briga o jeziku u kontekstu promicanja jezične kulture. Međutim, pravi je purizam uvijek borba protiv stranih utjecaja, negativan stav i nekritički odnos prema stranome jeziku, popraćen i amaterskim pokušajima zahvaćanja u jezični sustav (po naravi mu je blizak borbeni antipurizam; Turk, Sesar, rkp.)

Povijest češkoga purizma seže u 15. stoljeće, kada je Jan Hus upozoravao na postojanje čeških ekvivalenata njemačkom leksiku. No najpoznatija je u tom kontekstu gramatika autora Jiříja Konstaneca pod naslovom *Brus jazyka českého* (1667.), po kojoj su puristička nastojanja kasnije dobila naziv *brusičství* (brušenje), a njihovi protagonisti *brusiči*. Konstanec u svom protureformacijskom djelu posvećenom obrani češkoga jezika donosi brojne neologizme i kalkove. To je podjednako plod nastojanja da se očuva vlastiti jezik i posljedica humanističke otvorenosti za inojezične uzore (Sesar 1996: 37). Uz Konstaneca se među najpoznatije puriste 17. i 18. stoljeća ubrajaju Václav Jan Rosa, Matěj Václav Šteyer te Jan Václav Pohl, koji u većoj ili manjoj mjeri stručno pristupaju obnovi jezika (Jelínek 2000: 14).

S neologizmima se krajem 18. stoljeća obračunao i Josef Dobrovský, dok ih je početkom 19. stoljeća zagovarao Josef Jungmann.

Tijekom druge polovice 19. stoljeća Matica češka je objavila nekoliko izdanja jezičnoga priručnika *Brus jazyka českého* kako bi upozorila na aktualno pitanje češke jezične situacije i pozvala na obnovu jezika. Cijelo 19. stoljeće, dakle razdoblje narodnoga preporoda, karakterizira briga za vlastiti narodni, a time i jezični identitet, a sam kraj stoljeća označava agresivna borba protiv germanizama. Posljednja značajna puristička

faza obilježena je radom časopisa *Naše řeč* (prvi broj 1916.). Praški lingvistički krug teoretski dokida češke purističke tendencije (Jelínek 2000: 9-12).

3.5. Jezični materijal izložen kritici purista

Leksičke su posuđenice u svim razdobljima bile predmet purističkih intervencija. Tek je u novije vrijeme (19. st.) leksički repertoar (sukladno razvoju češkoga jezika na svim područjima) popunio praznine i uz germanizme mnoštvu pojmova pridružio i češke ekvivalente. Budući da je bilo jasno da im je podrijetlo njemačko, posuđenice nisu bile poželjne u pisanom jeziku, koji je podložniji promjenama od govornog. Upotreba posuđenica nije se odobravalala ili se kritizirala, no u govoru su preživjele:

mord < *Mord*

kšeft < *Geschäft*

ksicht < *Gesicht*.

Nakon što su eliminirane iz pisanoga jezika ove su se riječi sačuvale u govornom jeziku, no s vremenom su poprimile nižu ili vulgarnu stilističku nijansu te su kao takve još uvijek očuvane u substandardu (Havránek 1965: 18).

Položaj kalkova u purističkim nastojanjima je dvojak i odgovara dvama različitim poimanjima purizma. Kalkiralo se s njemačkoga i latinskoga jezika. Intenzivni val kalkiranja u razdoblju baroka (17. st – prva polovina 18. st.) opravdava se mišljenjem da kalk pomaže u očuvanju i izgrađivanju jezika. No novonastali jezični materijal, neologizmi i kalkovi, nisu uvijek pogodovali razvoju jezika, već su nastajale riječi (najčešće složenice) koje su svojom tvorbom bile neprirodne za češki jezik. Možda je najbolji primjer razlika između prvog i drugog izdanja Jungmannova udžbenika *Slovesnost* (1820., 1845.), gdje je vidljiva tendencija vraćanja starim internacionalnim terminima:

milomudrecký/libomudrecký → *filosofický*

rozumnický → *logický*

herná báseň → *drama* (Jelínek 2000: 17).

Kako je već spomenuto, u 19. je stoljeću nastao cijeli niz kalkova prema njemačkim (i latinskim) predlošcima koji su zamijenili izvornu latinsku znanstvenu terminologiju. U nastojanju da se premosti razdoblje poremećenoga razvojnog kontinuiteta (protureformacija) češki se jezik pokazao tolerantnim prema kalkiranju i purizmu (Sesar 1996: 6).

Sasvim je drukčija situacija u purizmu zadnjih trideset godina 19. stoljeća, kada nepoželjni postaju svi strani elementi koji su uneseni u jezik, a to znači i kalkovi. Češki intelektualci otkrivaju kako u njihovom materinskome jeziku postoji mnoštvo izražajnih sredstava po uzoru na dominantan njemački jezik. Na temelju dvojezičnosti ti su germanizmi lako otkriveni. Na udaru purističkih zahvata bila je upotreba određenih

prijedloga u jednakom kontekstu, izvedenice s prefiksima *bez-* i *proti-*, mnoge složenice te apstraktne glagolske imenice:

vchod ke knihovně < *Eingang zur Bibliothek*
sestra od mé švagrově < *die Schwester von meiner Schwägerin*
bezděvodný < *grundlos*, *bezkoněčný* < *endlos*
protidůkaz < *Gegenbeweis*, *protijed* < *Gegengift*
ostrovtip < *Scharfsinn*
malorolník < *Kleinbauer*
žebrání < *das Betteln*
přibližování < *das Anrücken* (Jelínek 2000: 21-31).

Posljedica tako detaljne potrage za germanizmima rezultirala je odstranjivanjem mnoštva riječi i izraza koji su zapravo europeizmi, odnosno dokumentirani u mnogim drugim europskim jezicima, pri čijem je transferu njemački imao tek posredničku ulogu. Stoga je jedan dio europske jezične baštine nekritički protjeran iz češkoga jezika.

4. Leksički kalkovi njemačkoga podrijetla

4.1. Tipologija leksičkih kalkova njemačkoga podrijetla u češkom jeziku¹

Leksički kalkovi obuhvaćaju tri tipa kalkova, s obzirom na formalnu i semantičku podudarnost s uzorkom, odnosno s obzirom na model kalkiranja:

doslovni kalkovi
 djelomični kalkovi
 polukalkovi.

4.1.1. Doslovni kalkovi

Kod ovog se tipa kalka strani tvorbeni model vjerno preslikava, po načelu član za član, i prenosi se cjelovito značenje.

4.1.1.1. Imenice

4.1.1.1.1. Složenice

grč. *chronographicon* > njem. *Zeitschrift* > češ. *časopis*
Lobgesang > *chvalo zpěv*
Dickhäuter > *tlustokožec*

¹ Tipologija, pojašnjenja i primjeri prema Turk, Sesar 2003: 327-332.

4.1.1.1.2. Prefiksalne tvorenice

Überblick, Übersicht > *přehled*
Vorzeichen > *předznamenání*
lat. *excursio* > njem. *Ausflug* > češ. *výlet*

4.1.1.1.3. Prefiksarno-sufiksalne tvorenice

Untermieter > *podnájemník*
Auflage > *náklad*
Verstärker > *zesilovač*

4.1.1.1.4. Izvedenice

Lager (teh.) > *ložisko*
Wildnis > *divočina*

4.1.1.2. Pridjevi

4.1.1.2.1. Složeno-sufiksalne tvorenice

weitsichtig > *dalekozraký*
rechtskräftig > *pravomocný*
franc. à *sang froid* > njem. *kaltblütig* > češ. *chladnokrevný*

4.1.1.2.2. Prefiksarno-sufiksalne tvorenice

auffällig > *nápadný*
unmittelbar > *bezprostřední*

4.1.1.2.3. Participi u pridjevskoj ulozi

lat. *praepositus* > njem. *vorgesetzt* > češ. *představený*
übertrieben > *přehnaný*
annähernd > *přibližný*

4.1.1.3. Glagoli

Među kalkovima je manji broj glagola nego imenica i pridjeva. Glagolski kalkovi su često egzocentrične prefiksalne složenice – njihovo značenje ne proizlazi iz skupa značenja njihovih elemenata.

auslachen (jemanden) > vysmát se (komu)

ausschlafen (sich) > vyspat se

übersehen > přehlédnout.

4.1.2. Djelomični kalkovi

Djelomični kalkovi su leksičke jedinice djelomična prijenosa: jedan se tvorbeni element prenosi vjerno, a drugi slobodno. Otklon uvjetovan tvorbenom strukturom jezika u kojem se kalkira može biti u vrsti tvorbenih jedinica ili u njihovu redoslijedu. Pritom se prenosi opće značenje, ali ne i sva pojedinačna značenja.

4.1.2.1. Složenica > izvedenica

Složenicama kao tipičnom njemačkom načinu tvorbe riječi u slavenskim jezicima odgovara derivacija odnosno izvođenje. Stoga su kalkovi njemačkih složenica u slavenskim jezicima većinom izvedenice:

Wartezimmer > čekárna

Rundbrief, Rundschreiben > oběžník.

4.1.2.2. Složenica > višečlani izraz

Njemačka se složenica jednako tako može reproducirati i višečlanim izrazom, karakterističnijim za slavenske jezike:

Lichtjahr > světelný rok

Gewohnheitsrecht > zvykové právo

Mischehe > smíšené manželství.

4.1.2.3. Izvedenica > prefiksalna tvorenica

Ovaj se model kalkiranja susreće samo kod pridjeva koji u njemačkom završavaju sufiksom *-los*. Taj sufiks izražava nedostatak ili odricanje, a u slavenskim se jezicima ta kategorija označava prefiksacijom:

lat. sine respectu > njem. rücksichtslos > češ. bezohledný.

4.1.3. Polukalkovi

Polukalkovi su leksičke jedinice u kojima se jedan dio izraza preuzima u originalnom obliku, a drugi se dio najčešće slobodno prevodi:

Baumwolle > bavlna

Weihnacht(en) > Vánoce.

4.1.4. Semantičke posuđenice

Osim navedene tipologije kalkova koja obuhvaća tipove kalkova zajedničke svim slavenskim jezicima te samo leksičke prevedenice, pojavljuju se i semantičke posuđenice (Muljačić 1968: 8), koje također pripadaju kategoriji kalka. Imenica koja već postoji u inventaru vlastitoga jezika na temelju kalkiranja dobiva novo ili prošireno značenje:

proud < *Strom* (*elektrischer*).

Riječ *proud* je prvotno značila vodenu struju, a nakon proširenja značenja i električnu struju. Slično je i s imenicom *hnutí* (pokret):

hnutí < *Bewegung* (*politische*).

Semantička posuđenica javlja se i kod glagola:

ležet < *liegen*

Ta úloha mu neleží. (Reiter 1953: 52, 57, 150)

4.2. Tematska podjela leksičkih kalkova

Budući da leksički kalkovi najčešće označavaju određene predmete ili znakove civilizacije koji dolaze sa svojim izvornim nazivima, strani se izraz preslikava u jezik primalac te tako nastaju stručni nazivi ili termini, koji čine i najbrojniju skupinu kalkova (Turk 2005: 274).

U češkom jeziku nalazimo mnoštvo termina kalkiranih s njemačkoga. Donosim pregled područja u kojima se ti termini pojavljuju i primjere za znanost i struku kojoj pripadaju (Reiter 1953: 16-19)²:

fizika: *vzduchoprázdný* < *luftleer*

kemija: *olovnatý cukr* < *Bleizucker*

matematika i geometrija: *průřez* < *Durchschnitt*

tehnika i industrija: *parní stroj* < *Dampfmaschine*

medicina: *kliční kost* < *Schlüsselbein*

zemljopis: *zeměkoule* < *Erdkugel*

rudarstvo: *hormistr* < *Bergmeister*

obrtničarstvo: *kamenolom* < *Steinbruch*

zanimanja: *studený kovář* < *Kaltschmied*

arhitektura: *veselá zahrada* < *Lustgarten*

lov: *vysoká zvěř* < *Hochwild*

² Mnogi su navedeni kalkirani termini povijesni ili arhaični, a bili su prošireni u svim stručnim granama.

vojna terminologija: *praporečnik* < *Fähnrich*
 uprava: *státní příslušník* < *Staatsangehöriger*
 trgovina: *jakostní zboží* < *Qualitätsware*
 pravo: *plnomocenství* < *Vollmacht*
 religija: *valná pout'* < *Wallfahrt*.

Brojni su kalkovi ušli u češku terminologiju s razvojem znanosti u novije vrijeme. Tada se ukazala potreba za naglim proširenjem leksika te su i same znanosti dobile češke nazive. Kalkiralo se prema njemačkom predlošku kako bi novi nazivi zamijenili klasične:

etymologia – *slovozpyt* < *Wortforschung*
historia – *dějiny, dějepis* < *Geschichte, Geschichtsschreiben*
geographia – *zeměpis* < *Erdbeschreibung*
botanica – *rostlinopis* < *Pflanzenbeschreibung* itd.

Općenito se kalkiralo po predlošku: *-forschung* > *-zpyt*, *-beschreibung* > *-pis*, *-lehre*/*-kunde* > *-věda*, grč./lat. *-logia* > *-sloví* (Havránek 1965: 17).

Takav je razvoj proturječan s obzirom na opću i često nekritičku tendenciju 19. stoljeća da se iz češkoga jezika odstrane germanizmi svake vrste. Iako se najčešće spominju u kontekstu obogaćivanja vlastite terminologije (Turk 2005: 273), dio kalkova se ne može vezati uz znanost, već su nastali zbog duljega i intenzivnoga kontakta dvaju naroda.

4.3. Europeizmi u češkom leksiku

Kad se govori o jezičnim utjecajima, posuđivanju i kalkiranju, valja spomenuti i europsko jezično naslijeđe. Najčešće se radi o paralelnim imenima, prezimenima, frazemima i poslovicama koje se pojavljuju u mnogim drugim slavenskim i neslavenskim jezicima (Newerkla 2004: 87-89). Mnoštvo riječi, koje su podsredstvom njemačkoga našle svoje mjesto u češkom jeziku, zapravo su romanskoga, latinskoga ili grčkoga podrijetla i ne mogu se svesti samo na njemački utjecaj.

češ. *bod* (*programu*) – njem. *Punkt* – lat. *punctum* – franc. *Point* (Jelínek 2000: 34)

Razlog paralelizmima u različitim jezicima može biti i poligeneza (Muljačić 1968: 16). To pokazuju primjeri leksičkih europeizama kod prezimena:

njem. *Binder* – češ. *Bednář* – mađ. *Kádár* – slč. *Debnár* – engl. *Cooper*

njem. *Koch* – češ. *Kuchař* – mađ. *Szakács* – slč. *Kuchár* – engl. *Cook* (Newerkla 2004: 88).

Iako europeizmi nisu izričito važni za temu rada, oni imaju svoju ulogu u tumačenju jezičnoga purizma.

5. Kalkovi njemačkoga podrijetla u gramatičkom sustavu češkoga jezika³

Iako je utjecaj njemačkoga jezika na gramatički sustav češkoga jezika manji nego na ostalim područjima (gramatički sustav jezika općenito je najotporniji na vanjske utjecaje) (Turk 2005: 274), postoje elementi koji se zbog sličnosti pripisuju njemačkome utjecaju. Ipak, ne može se sa sigurnošću tvrditi kako su određene gramatičke konstrukcije nastale zbog višestoljetnoga jezičnog kontakta. Sličnost češkoga i njemačkoga gramatičkog sustava počela se temeljitije proučavati u vrijeme jačanja purističkih tendencija.

5.1. Morfologija

U kategoriji brojeva došlo je do obrata u izgovaranju i bilježenju desetica i jedinica, npr. *jedenadvacet* po uzoru na *einundzwanzig*, uz dotadašnji *dvacet jeden* (Šlosar 2001: 153, 154).

5.2. Sintagmatski germanizmi s glagolima *dostat* i *mít* (bekommen i haben)

dostat/mít: *žízeň, hlad, strach, nápad* < *Durst, Hunger, Angst, Idee bekommen/haben* (Turk, Sesar, rkp.)

5.3. Djelomično gramatikalizirani fenomeni

Kauzativne konstrukcije⁴ s glagolom *nechat/nechávat* (*lassen*)
nechat si ušít šaty – sich ein Kleid nähren lassen (Havránek 1965: 18).

6. Zaključak

Antropološka, politička i povijesna dimenzija važan su segment u razvoju jezika, stoga se obrađujući temu iz jezika često ne možemo ograničiti samo na jezične fenomene, već objašnjenja moramo tražiti i izvan jezika, u povijesti dotične jezične zajednice. Osobito u okviru srednjoeuropskog areala možemo govoriti o takvoj međusobnoj razmjeni kulturnih, materijalnih i jezičnih dobara. Uska povezanost i konvergentni razvoj zemalja utječu i na razvoj jezika, njegova leksika i njegovih gramatičkih posebnosti. Njemačka i Češka, njihova povijest, dodiri i zajednička sjećanja utjecala su na jezik i dokumentirana su u njemu.

Ova tvrdnja posebno vrijedi za temu kalkova, koji ne samo da nastaju u uvjetima poznavanja obaju jezika među kojima se događa transfer, već pokazuju i kreativnost jezične zajednice koja dopušta (više ili manje svjesno) stranojezičnom utjecaju da se

³ Podjela i dio pojašnjenja: Berger

⁴ pojam prema Helbig, Buscha: 166

proširi u novu jezičnu sredinu. Leksički kalkovi najčešće nastaju namjerno, zbog potrebe proširivanja vlastitoga jezičnog inventara, kako se ne bi jednostavno preuzela strana vanjska forma, te stoga možemo reći kako je kalk složeniji proces od jednostavnog posuđivanja. To vrijedi za terminologiju i stručni rječnik.

No jezik u nekim povijesnim razdobljima ima važnost institucije i identiteta, stoga je utjecaj stranih elemenata često rezultirao otporom, a germanizmi su se u češkome jeziku smatrali negativnom pojavom koju je potrebno eliminirati. Velik broj neologizama, kalkova, kasnije kritike i ponovne eliminacije kalkova prouzrokovali su suprotno od onoga što je bila želja purista – narušili su ravnotežu jezika. Tako su purističke intervencije u češkom jeziku ne samo «očistile», već i osiromašile jezični korpus, jer su neke riječi i konstrukcije, čak i ako su njemačkoga podrijetla, već postale dijelom jezičnoga sustava i u tom kontekstu one imaju svoj identitet i svoje mjesto, ili su pak dio europske jezične i kulturne baštine.

Potrebno je naglasiti kako se za mnoštvo jezičnih fenomena uzrok, poticaj ili podrijetlo ni ne može odrediti, budući da se istraživanja uglavnom oslanjaju na pisane dokaze te je time pristup pretpismenom razdoblju jezika onemogućen. Stoga se za mnoštvo (ponajprije gramatičkih) kalkova tek pretpostavlja da su uistinu kalkovi, no postoji i mogućnost samostalnog razvoja, bez obzira na sličnost s obrascima drugih jezika.

Sa sigurnošću se može reći kako je utjecaj njemačkoga jezika tijekom cijele povijesti njemačko-čeških veza iznimno velik. Odigravao se i nametao u različitim i ne uvijek povoljnim i prijateljskim situacijama, često je bio povezan s političkim intervencijama i represijama te je kao jezik moćnika i (u jednom povijesnom razdoblju) okupatora, bio omražen. No treba spomenuti i kontakte u privatnoj sferi, pojavu miješanih brakova, susrete i kontakte govornika iz susjednih čeških i njemačkih sela. Svi su ti dodiri doprinijeli razvoju jezika i ne treba ih promatrati negativno. Fenomen prožimanja leksika i gramatike češkoga jezika elementima njemačkoga podrijetla svjedoči o samoj naravi i sklonosti jezika da se mijenja i govori nam o češko-njemačkom suživotu koji ima svoju tradiciju.

Literatura

Anić, V.: *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Novi Liber, Zagreb 2004.

Berger, T.: *Deutsche Einflüsse auf das grammatische System des Tschechischen*. Na: <http://homepages.uni-tuebingen.de/tilman.berger/Publicationen/BergerCottbus.pdf>

Havránek, B.: Die sprachlichen Beziehungen zwischen dem Tschechischen und Deutschen, u: *Deutsch-tschechische Beziehungen im Bereich der Sprache und Kultur*. Abhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, 15-19. Akademie – Verlag, Berlin 1965.

Helbig, G., Buscha, J.: *Deutsche Grammatik*. Langenscheidt, Berlin und München 2001.

- Jelínek, M.: Der Purismus in der Entwicklung der tschechischen Schriftsprache im 19. und 20. Jahrhundert, u: *Deutsch-tschechische Sprachbeziehungen: Germanismen – Personennamen – Ortsnamen*, 9-63. S. Roderer Verlag, Regensburg 2000.
- Muljačić, Ž.: Tipologija jezičnoga kalka, u: *Radovi – Razdio lingvističko-filološki* (4), sv. 7.. Sveučilište u Zagrebu – Filozofski fakultet u Zadru, Zadar 1968., poseban otisak
- Newerkla, S. M.: *Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch*. Peter Lang GmbH, Frankfurt am Main 2004.
- Reiter, N.: *Die deutschen Lehnübersetzungen im Tschechischen*. Veröffentlichungen der Abteilung für slavische Sprachen und Literaturen des Osteuropa – Instituts (Slavisches Seminar) 3, Berlin 1953.
- Sesar, D.: *Putovima slavenskih književnih jezika*. Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1996.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Academia, Praha 2006.
- Šlosar, D.: Deutsch-tschechische Sprachkontakte, u: Koschmal, W., Nekula, M., Rogall, J. (Hrsg.): *Deutsche und Tschechen: Geschichte – Kultur – Politik*, 148-155. Beck, München 2001.
- Trost, P.: Deutsch-tschechische Zweisprachigkeit, u: *Deutsch-tschechische Beziehungen im Bereich der Sprache und Kultur*. Abhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, 21-28. Akademie – Verlag, Berlin 1965.
- Turk, M.: Kalkovi: jezične inovacije i normativni problemi, u: *Od fonetike do etike: Zbornik o sedamdesetgodišnjici prof. dr. Josipa Silića*, 273-288. Disput, Zagreb 2005.
- Turk, M.: Poluprevedenice – jedan oblik neologizama, u: *Zbornik radova – Drugi slavistički kongres, Osijek, 14. – 18. rujna 1999.*, 643-649. Filološko društvo, Filozofski fakultet, Zagreb 2001.
- Turk, M., Sesar, D.: *Kalkovi – jedan oblik jezičnoga posuđivanja u slavenskim jezicima*, rukopis.
- Turk, M., Sesar, D.: Kalkovi njemačkoga podrijetla u hrvatskome i u nekim drugim slavenskim jezicima, u: *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*: 29, 325-338. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb 2003.

ZUSAMMENFASSUNG

Ana Bunk

LEHNPRÄGUNGEN DEUTSCHEN URSPRUNGS IN DER
TSCHECHISCHEN SPRACHE

Deutsch-tschechische Kontakte bestehen seit Jahrhunderten sowohl im soziokulturellen als auch im sprachlichen Bereich. Vor dem binationalen Hintergrund haben sich im Tschechischen deutsche Elemente, Germanismen, niedergeschlagen, die von langfristigen geschichtlichen, politischen und anderen Beziehungen zeugen. Der Einfluss der deutschen Sprache als einer Sprache der Mächtigen kam bei den Lehnwörtern und besonders bei den Lehnprägungen zum Ausdruck. Dabei wurden deutsche Wortbildungsmodelle und Inhalte ins Tschechische übernommen.

Der Transfer ist nur dann möglich, wenn Zweisprachigkeit vorliegt. Zudem ist er meistens das Resultat puristischer Bestrebungen, fremdsprachige Begriffe in der eigenen Sprache wiederzugeben, oder "fremde Elemente" aus der eigenen Sprache zu beseitigen. Im Artikel wird der Prozess der Lehnprägung am deutsch-tschechischen Beispiel aufgezeigt sowie ein Überblick des tschechischen Purismus gegeben. Außerdem wird die Typologie der lexikalischen Lehnprägungen und ihre thematische Vielfalt im Tschechischen genannt. Schließlich bringt der Beitrag auch einige Beispiele von Lehnprägungen im grammatischen System der tschechischen Sprache.

Schlüsselwörter: *Deutsch; Tschechisch; Lehnprägung; Lehnübersetzung; Lehnübertragung; Germanismus; Purismus; Begriff*

SUMMARY

Ana Bulk

CALQUES OF GERMAN ORIGIN IN THE CZECH LANGUAGE

Contact between speakers of German and Czech and their languages has been carried out for centuries. On the basis of the mentioned relationship, Czech language has developed a great number of elements (Germanism) that serve as evidence for a long-term relationship on the historical, political and other fields. In a specific way, the effects of German (as a language of the culture that used to be dominante) are testified not only by the loan words, but also by the lexical calque that transmited German formation models into the Czech language. Such a transfer is possible only if it is preceded by the bilingualism. Also, it is usually the result of puristic efforts to indicate the foreign term in the language or to defend the language from foreign influence. The article gives a brief explanation of the calque based on the German-Czech example, survey of Czech puristic tendencies, typology of lexical calque and its topical distribution in the Czech vocabulary and, to conclude with, a few examples of calque in the grammatical system of the Czech language.

Key words: *German language, Czech language, literal and partial calque, semi-calque, Germanism, purism, term*